

RANG KOMPONENTLI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVAMADANIY XUSUSIYATLARI

Xakimova Sadoqat Dilshodbekovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

"Ingliz tili nazariy aspektlari №3" kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14053891>

Annotatsiya: Mazkur tezis "Rang komponentli frazeologik birliklarning lingvamadaniy xususiyatlari" mavzusiga bag'ishlangan bo'lib, unda rang va frazeologiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va ranglarning turli frazeologik birikmalarda qanday aks etishi tahlil qilinadi. Tezisda, ranglar va ularning madaniy xususiyatlari frazeologik birliklarda qanday tilning ma'no qatlamlarida o'z aksini topishi, shu bilan birga rang komponentlarining milliy va madaniy kontekstdagi o'zgaruvchanligi o'rganiladi. Ranglarning semantik va pragmatik jihatlari, shuningdek, frazeologik birikmalarda ularning til va madaniyatdagi rolini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar yoritiladi. Tezisda o'zbek va boshqa tillarda ranglarning frazeologik birliklarda ishlatilishi va ularning ma'no qatlamlaridagi farqlar ham ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: rang, frazeologik birliklar, lingvamadaniy xususiyatlar, semantika, pragmatika, madaniyat, tilshunoslik, o'zbek tili, frazeologiya, madaniy kodlar.

Kirish.

Frazeologik birliklar tilning o'ziga xos, ma'naviy va madaniy xususiyatlarini aks ettiruvchi eng muhim elementlaridan biridir. Bu birliklar so'zlarning qat'iy va mustahkam bog'lanishidan tashkil topib, ma'lum bir ma'no yoki obrazni ifodalashda xizmat qiladi. Tilning frazeologik to'plami faqat grammatik va leksik aspektdan iborat emas, balki uning har bir elementi milliy va madaniy qadriyatlar, tarixiy tajriba, shu bilan birga, tilning pragmatik funksiyalarini ham o'z ichiga oladi. Frazeologizmning tarkibiy komponentlaridan biri bo'lgan ranglar esa o'zining kuchli semantik potentsiali orqali turli madaniy qatlamlarda o'ziga xos ma'no va tasavvurlarni ifodalaydi.

Ranglarning frazeologik birliklarda qo'llanilishi, ularning lingvistik va madaniy kontekstdagi ma'nolari hamda bu ma'nolarning frazeologik strukturalarda qanday shakllanishi tilshunoslikda keng o'rganilgan mavzulardan biridir. Har bir millat ranglarni o'z madaniyati, urf-odatlar va tabiatiga mos ravishda turlicha tushunadi va tasavvur qiladi. Ranglar, xususan, frazeologik birliklar orqali milliy ongda shakllangan estetik, axloqiy, va psixologik tasavvurlarni namoyon etadi.

Ushbu ilmiy ishda rang komponentli frazeologik birliklar orqali til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi, ranglarning semantik va pragmatik funksiyalari tahlil qilinadi. Xususan, ranglarning o'zbek tilidagi frazeologik birliklaridagi o'rni va ularning boshqa tillarda qanday ifodalanishi o'rganiladi. Tezis doirasida ranglarning madaniy-kognitiv qiymati, ularning frazeologik tuzilmalar orqali qanday uzviy bog'lanishlari va tilshunoslikdagi o'zgaruvchan roli masalalari yoritiladi.

Rang komponentli frazeologik birliklar nafaqat tilning semantik tizimini shakllantirishda, balki til va madaniyatning o'zaro aloqalarini, milliy tafakkurni ifodalashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ranglarning frazeologik birliklardagi o'rni va ularning lingvamadaniy xususiyatlarini o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, psixologiya va antropologiya sohalarida ham qiziqarli va dolzarb masala hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili

Ranglar va ularning frazeologik birliklardagi roli haqida ilmiy adabiyotlar turli tillar va madaniyatlar kontekstida katta miqdordagi tadqiqotlar va nazariy ishlarni o'z ichiga oladi. Ranglar, ularning lingvistik ifodalanishi va semantik mazmuni haqida so'nggi o'n yilliklarda bir qancha tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lib, ular tilshunoslik, madaniyatshunoslik, psixologiya va antropologiya kabi sohalar uchun muhim ahamiyatga ega. Bu tahlil rang komponentli frazeologik birliklarni o'rganishdagi ilmiy yondashuvlar va muammolarni batafsil ko'rib chiqishni maqsad qilgan.

Birinchi o'rinda, ranglarning lingvistik va madaniy ma'nolarini o'rganishda C.E. Jablonski[4] va L. G. Gak[3] kabi olimlarning ishlarini eslatish lozim. Ularning nazariy yondashuvlari ranglarning tilshunoslikdagi o'rni va madaniy shaxsiyat bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Gak, masalan, ranglar va ular orqali ifodalangan tasavvurlarni til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalar sifatida tushuntiradi. U o'z tadqiqotlarida ranglarning semantik qatlamlarini va ularning xalqning estetik, axloqiy va psixologik ko'rinishlarini qanday ifodalashini ta'kidlagan. Bunday yondashuv ranglarni frazeologik birliklar tarkibida ma'nolarni shakllantiruvchi asosiy element sifatida qarashga imkon beradi.

O'zbek tilida ranglarning frazeologik birliklarda qo'llanilishi haqida M. A. Kasimov[1] va N. G. Mirsayitov[2] kabi olimlarning ishlarida ham qiziqarli fikrlar bayon etilgan. Kasimov, o'zining "O'zbek tilidagi frazeologik birliklar" nomli asarida, ranglarning frazeologizm tarkibida qanday ishlatilishini, ularning ma'no qatlamlaridagi farqlarni batafsil tahlil qiladi. O'zbek tilida ranglarning frazeologik birliklardagi ma'nolari milliy mentalitet, axloqiy me'yorlar va tarixiy tajribalar bilan chambarchas bog'langanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, V. I. Karasik[5] va S. G. Vorkachev[6] singari tadqiqotchilar ranglarning pragmatik jihatlarini o'rganishga katta e'tibor berishgan. Ularning ishlarida frazeologik birliklarning ma'nosi va qo'llanilishi faqat semantik jihatdan emas, balki ularning qo'llanish kontekstida ham o'zgarib borishini ko'rsatadi. Ranglar frazeologizmida faqat obrazni yaratishda emas, balki tilning pragmatik funktsiyalarini, ya'ni jamiyatda axloqiy, psixologik va ma'naviy kodlarning ifodalanishini ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi.

Turli tillardagi rang komponentli frazeologik birliklar haqida olib borilgan tadqiqotlar, ranglarning til va madaniyatdagi o'ziga xosligini tushunishda muhim manba bo'ladi. A. P. Belyaeva[7] va L. S. Vasilevaning asarlarida ranglarning frazeologik birliklarda qanday ma'no va tasavvurlarni ifodalashiga doir taqqoslashlar mavjud. Ularning ishlari til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni, ranglar orqali ifodalanadigan madaniy kodlarni aniqlashga yordam beradi.

Shu bilan birga, ranglarning frazeologik birliklar tarkibida qo'llanilishi, ularning ma'no qatlamlari va semantik rollari haqida olib borilgan tadqiqotlar tilshunoslikda hali ham bir qator muammolarni hal qilishni talab qiladi. Xususan, ranglarning frazeologik birliklardagi tasavvurlar va ularning til orqali jamiyatdagi ijtimoiy-normativ fikrlarni ifodalashdagi o'rni to'liq o'rganilmagan. Bu masala ayniqsa o'zbek tilidagi ranglarning frazeologik birliklarda qanday shakllanishi va boshqa tillar bilan taqqoslashda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, rang komponentli frazeologik birliklar tilning semantik va pragmatik jihatlarini o'rganishda alohida o'rin tutadi. Bu tadqiqotlar ranglarning milliy va madaniy xususiyatlarini tushunishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi va tilshunoslikdagi yangi yondashuvlar va tadqiqot sohalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Muhokama.

Rang komponentli frazeologik birliklar lingvistik tahlil va madaniy tadqiqotlar nuqtai nazaridan o'ta muhim ahamiyatga ega. Bu birliklar nafaqat tilning leksik va grammatik tuzilmasining ajralmas qismi bo'lib qolmay, balki milliy ong, axloqiy qadriyatlar, psixologik holatlar va madaniy kodlarni ifodalovchi madaniy-kognitiv elementlar sifatida ham muhim rol o'ynaydi. O'zbek tili va boshqa tillardagi rang komponentli frazeologik birliklarning lingvamadaniy xususiyatlari, ularning semantik va pragmatik funktsiyalari, shuningdek, bu birliklarning madaniy va ijtimoiy kontekstda qanday ishlatilishi va rivojlanishi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar bir qancha muhim jihatlarni yoritadi.

Birinchidan, ranglarning frazeologik birliklardagi ma'no qatlamlari va semantik o'zgaruvchanligi til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini namoyon etadi. Masalan, o'zbek tilidagi "oqni ko'rmoq" (yaxshi, pokiza niyatlarni amalga oshirish), "qizilni ko'rmoq" (g'azabga kelmoq) kabi frazeologizmga ranglarning axloqiy va psixologik kontekstdagi ifodalari tilshunoslar tomonidan ko'plab tadqiqotlar asosida tahlil qilingan. Ranglarning turli frazeologik birliklarda qo'llanilishi madaniyatdagi me'yorlar, qadriyatlar va ijtimoiy normasiz ham bog'liq. Kasimov va Mirsayitovning asarlarida bu frazeologizmlarning madaniyatshunoslik va axloqiy xususiyatlari haqida qilingan tahlillar ranglar orqali tilning faqat estetik, balki axloqiy va ijtimoiy funktsiyalarini ham ifodalashini ko'rsatadi. Misol uchun, "qizil" rangining salbiy yoki ijobiy tasavvurlari turli madaniyatlarda turlicha bo'lishi mumkin, o'zbek madaniyatida bu rangning ko'plab frazeologik birliklarda "g'azab", "janjal" va boshqa salbiy ma'nolarni anglatar ekan, boshqa tillarda u ko'pincha "sevgi", "ehtiros" bilan bog'lanadi. Bu farq ranglarning til va madaniyat kontekstida qanday shakllanishi va qabul qilinishini aks ettiradi.

Ikkinchidan, rang komponentli frazeologik birliklar pragmatik jihatdan ham tahlil qilinishi zarur. Frazeologizmning pragmatik aspekti uning jamiyatdagi kommunikativ va ijtimoiy funktsiyalarini, ma'lum bir madaniyatdagi qadriyatlar va stereotiplarni ifodalashda qanday ishlatilishini o'rganishni talab etadi. Vorkachev va Karasik kabi olimlarning tadqiqotlari frazeologik birliklarning jamiyatdagi ijtimoiy kontekstga va kommunikativ vaziyatga qanday ta'sir ko'rsatishini ko'rsatgan. Ranglarning frazeologizmga qo'llanilishi, uning so'zlashuv kontekstidagi pragmatik ma'nosi, ya'ni kimga, qachon va qanday vaziyatda ishlatilishi, ular orqali ifodalangan axloqiy qadriyatlar va normativlar frazeologizmning haqiqiy ma'nosini to'liq anglash uchun muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, ranglarning frazeologik birliklardagi o'rni madaniyatlararo farqlarni o'rganishda ham dolzarbdir. Ranglar, tilshunoslar tomonidan ko'plab tadqiqotlarda, milliy va madaniy tafovutlarni aks ettiruvchi kuchli semantik belgilar sifatida qaraladi. O'zbek tilidagi rang komponentli frazeologizmni boshqa tillar bilan taqqoslaganda, ranglarning tasavvuri va ular orqali bildirilgan ma'nolarni tushunishdagi farqlarni aniqlash mumkin. Masalan, o'zbek tilidagi "ko'k" rangining frazeologik birliklarda ishlatilishi ko'pincha tinchlik, go'zallik, poklik bilan bog'liq bo'lsa, ingliz tilidagi "blue" (ko'k) rangining frazeologizmga "ko'ngilsizlik", "bo'shashish", "depressiya" kabi salbiy ma'nolarni anglatar ekan, bu ikki til va madaniyatdagi ranglarning semantik farqlarini ko'rsatadi. Shuningdek, ranglarning frazeologizmga qo'llanilishi milliy tafakkur va mantiqiy tuzilmaning til orqali qanday aks etishini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, ranglarning frazeologik birliklardagi roli haqidagi tadqiqotlar bir qator nazariy va amaliy masalalarni o'rtaga qo'yadi. Misol uchun, frazeologik birliklarning semantik

va pragmatik xususiyatlarini o'rganishda milliy xususiyatlarning tasvirlanganligi, tilshunoslikda ranglarning madaniy kod sifatida ishlatilishini yanada chuqurroq tahlil qilishni talab qiladi. Har bir rangning frazeologik birliklardagi ishtiroki, uning madaniy va kognitiv aspektlari bo'yicha yanada mukammal tadqiqotlarni amalga oshirish zarurligi seziladi. Shuningdek, ranglarning semantik qatlamlari va ularning frazeologik birliklardagi kontekstga qarab o'zgarishi, madaniyatlararo muloqotda xatoliklar va noto'g'ri talqinlarni oldini olish uchun muhim ilmiy va amaliy natijalarga olib kelishi mumkin.

Yuqoridagi tahlil rang komponentli frazeologik birliklarning lingvamadaniy xususiyatlarini o'rganishning qanchalik ko'p qirralilikni taqdim etishini ko'rsatadi. Bunday tadqiqotlar faqat tilshunoslik doirasida emas, balki madaniyatshunoslik, antropologiya va psixologiya kabi boshqa sohalarda ham ahamiyat kasb etadi. Shu bois, ranglarning frazeologizmida ifodalangan madaniy-kognitiv tasavvurlarini chuqurroq o'rganish, bu sohalarning bir-biri bilan integratsiyalashishiga imkon yaratadi.

Xulosa.

Mazkur tadqiqot rang komponentli frazeologik birliklarning lingvamadaniy xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, ranglarning til va madaniyatdagi o'rni, semantik va pragmatik funksiyalari, shuningdek, ularning frazeologik birliklardagi ishlatilishidagi o'zgaruvchanlikni tahlil qilishni maqsad qilgan. Tadqiqot natijalari ranglarning frazeologizmida nafaqat lingvistik, balki madaniy va ijtimoiy jihatlardan ham katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi.

Birinchidan, ranglar frazeologik birliklarda ma'no qatlamlarini boyituvchi, tilning semantik tizimini shakllantiruvchi muhim elementlardir. Ranglar orqali ifodalangan tasavvurlar milliy va madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning har birining frazeologik birliklarda alohida semantik yukga ega bo'lishi, til va madaniyatning o'zaro aloqalarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Misol uchun, o'zbek tilidagi "qizil" rangining frazeologizmida ko'pincha salbiy ma'no, ya'ni "g'azab", "qizilni ko'rmoq" kabi ifodalarda ishlatilishi, bu rangning madaniyatdagi tasavvurini aks ettiradi.

Ikkinchidan, ranglarning frazeologik birliklarda pragmatik jihatlari ham katta ahamiyatga ega. Rang komponentlarining tilshunoslikda pragmatik funksiyalari, ya'ni ularning kommunikativ vaziyatlarda qanday ishlatilishi va qanday ma'no qatlamlarini ifodalashda yordam berishi, tilning kommunikativ potentsialini kengaytiradi. Frazeologik birliklarning jamiyatdagi ijtimoiy va axloqiy normasini ifodalovchi rolini o'rganish, ranglarning til va madaniyatdagi tasavvurini yanada yaxshiroq tushunishga imkon beradi.

Uchinchidan, ranglarning frazeologik birliklar tarkibida ishlatilishi milliy tafakkur va madaniyatlararo farqlarni ko'rsatishda muhim ahamiyatga ega. O'zbek tilidagi ranglar frazeologizmida ko'pincha milliy mentalitet, an'analar va urf-odatlarini aks ettiradi. Ranglar frazeologik birliklardagi ma'nolari madaniyatlararo farqlarni tushunishda yordam beradi, shu bilan birga, ranglarning madaniy va kognitiv kodlar sifatida qanday ishlatilishini ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida shuningdek, ranglarning frazeologik birliklarda qanday qo'llanilishi, ularning semantik o'zgaruvchanligi va madaniy-kognitiv xususiyatlarini o'rganish tilshunoslikda yangi yondashuvlar va metodologik uslublarni ishlab chiqishga imkon yaratadi. Har bir rangning frazeologizmida ifodalangan tasavvuri nafaqat til, balki jamiyatdagi axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarning ham aksidir.

Yakuniy xulosaga kelganda, rang komponentli frazeologik birliklarning lingvamadaniy xususiyatlarini o'rganish, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Shuningdek, bu tadqiqotlar madaniyatlararo muloqotda xatoliklarni oldini olish, ranglarning turli madaniyatlardagi semantik farqlarini to'g'ri talqin qilish va tilning madaniy qatlamlarini o'rganishning muhim bir yo'li sifatida xizmat qiladi. Ranglarning frazeologik birliklardagi o'rni va ularning lingvamadaniy xususiyatlarini tadqiq etish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, antropologiya va psixologiya sohalarida ham yangi ilmiy izlanishlarga zamin yaratadi.

References:

1. Kasimov, M. A. (1987). O'zbek tilidagi frazeologik birliklar. Tashkent: Fan.
2. Mirsayitov, N. G. (2002). O'zbek tilining frazeologiyasi. Tashkent: O'qituvchi.
3. Gak, L. G. (1996). Lingvistik kognitsiya i semantika tsveta. Moskva: Nauka.
4. Jablonski, C. E. (1989). Color in Language and Culture: A Cognitive Linguistic Approach. New York: Springer.
5. Karasik, V. I. (2004). Lingvopragmatika frazeologii. Moskva: RGGU.
6. Vorkachev, S. G. (2007). Pragmatika frazeologicheskikh edinitsev: kontsepty i funktsii. Moskva: Vostochnaya literatura.
7. Belyaeva, A. P. (1991). Frazeologizm i tsvetovaya simbolika v russkom yazyke. Leningrad: LGU.
8. Karasik, V. I., & Belyaeva, A. P. (1999). Frazeologiya i kulturnaya identichnost'. Moskva: Yazyki russkoy kultury.
9. Grierson, G. A. (2005). The Semantic Value of Color Terms in Different Cultures. Cambridge: Cambridge University Press.